

*Aslanov Habil Hüseyn oğlu, dosent,
Bakı Biznes Universiteti,
Ünvan: H.Zərdabi 88^a küç., Bakı, Azərbaycan, AZ 1122,
E-mail: dosent1966@mail.ru
© Aslanov H.H., 2019*

UOT 339.5

DÖVLƏT BÖLMƏSİNİN SƏMƏRƏLİ İNKİŞAF STRATEGİYASININ MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ İQTİSADİYYATIN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ AMİLİ KİMİ

X Ü L A S Ə

Dünya təcrübəsi göstərir ki, bütün dövrlərdə dövlət sosial-iqtisadi inkişafda mühüm rol oynayır. Səmərəli fəaliyyət göstərən bazar iqtisadiyyatının ən mühüm xarakterik cəhətlərindən biri onun mülkiyyət formalarının çoxluğuna, xüsusi və dövlət bölmələrinin optimallığına, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və təsərrüfatçılığın bazar mexanizmlərinə əsaslanan çoxukladlı olmasıdır. Bazar iqtisadi sisteminin mahiyyətinə uyğun olaraq iqtisadiyyatın strukturunda xüsusi bölmə kəmiyyətcə üstünlük təşkil etməklə iqtisadiyyatın rəqabətli inkişafında, məhdud resursların səmərəli istifadəsində cəmiyyətin xüsusi qarışıq nemətlərə qədər təmin olan tələbatları həlledici rol oynayır. Bununla yanaşı dövlət bölməsi qarışıq iqtisadiyyatın bir hissəsi olub dövlət tərəfindən tam nəzarət edilən və dövlətin mülkiyyətində olan bir bölmədir. İqtisadiyyatın dövlət bölməsinə bir qayda olaraq təhsil, səhiyyə və sosial xidmətlər, ictimai nəqliyyat, milli və yerli dövlət müəssisə və korporasiyaları daxildir. Məlumdur ki, bazar iqtisadi sistemi, hər şeydən əvvəl ictimai- dövlət mülkiyyətinin xüsusi mülkiyyətə çevrilməsini tələb edir.

Bazar iqtisadiyyatı sistemində də dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi zəruri olmuşdur. Sadəcə olaraq müdaxilənin miqyası, formaları, vasitələri və istiqamətləri təkamülə uğramışdır. O da məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin əsas iqtisadi funksiyaları hər bir konkret halda mövcud ölkənin sosial-iqtisadi siyasətinin məqsədlər sistemi və xarakteri ilə şərtlənir. Belə bir şəraitdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyi onların iqtisadiyyatda mövcud olan mürəkkəb, bir çox hallarda ziddiyyətli proseslərə nə dərəcədə adekvat olmasından asılıdır.

Məqalədə məhz bu və digər məsələlər öyrənilmiş, dövlət bölməsinin səmərəli inkişaf strategiyasına müəyyən edilməsi sahəsində iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi üzrə bir sıra tövsiyə və təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: iqtisadi siyasət, səmərəli inkişaf, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi, milli iqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatı, makroiqtisadi tənzimləmə.

G İ R İ Ş

Səmərəli fəaliyyət göstərən bazar iqtisadiyyatının ən mühüm xarakterik cəhətlərindən biri onun mülkiyyət formalarının çoxluğuna, xüsusi və dövlət bölmələrinin optimallığına, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və təsərrüfatçılığın bazar mexanizmlərinə əsaslanan çoxukladlı olmasıdır. Bazar iqtisadi sisteminin mahiyyətinə uyğun olaraq iqtisadiyyatın strukturun-

da xüsusi bölmə kəmiyyətə üstünlük təşkil etməklə iqtisadiyyatın rəqabətli inkişafında, məhdud resursların səmərəli istifadəsində cəmiyyətin xüsusi qarışıq nemətlərə qədər təmin olan tələbatları həlledici rol oynayır. Bununla yanaşı dövlət bölməsi qarışıq iqtisadiyyatın bir hissəsi olub dövlət tərəfindən tam nəzarət edilən və dövlətin mülkiyyətində olan bir bölmədir. İqtisadiyyatın dövlət bölməsinə bir qayda olaraq təhsil, səhiyyə və sosial xidmətlər, ictimai nəqliyyat, milli və yerli dövlət müəssisə və korporasiyaları daxildir. Məlumdur ki, bazar iqtisadi sistemi, hər şeydən əvvəl ictimai- dövlət mülkiyyətinin xüsusi mülkiyyətə çevrilməsini tələb edir. Bununla bağlı, Y.Kornai haqlı olaraq yazır ki, (2, s.10,12) «...ictimai mülkiyyət şəraitində formalaşan davranış qaydaları, adətləri xüsusi mülkiyyətin hüquqi təbiəti, bərqərarı şəraitində qısa müddətdə ona müvafiq iqtisadi davranış və adətin formalaşması mümkün deyildir. Çünki, cəmiyyətdə həyata keçirilən hüquqi-institusional dəyişikliklərin arxasınca əhalinin iqtisadi düşüncə tərzində inqilabi dəyişikliklər baş vermir».

Müasir iqtisadi ədəbiyyatda və təcrübədə bazar iqtisadiyyatında dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi institutlarının və tədbirlər sisteminin, yəni milli istehsalda dövlət müəssisələrinin çəkisinin və xarici ticarətdə proteksionizm dərəcəsinin müxtəlifliyinə görə dövlət bölməsi modellərini fərqləndirirlər.

Faktiki materialların təhlili göstərir ki, dövlət bölməsi hətta «liberal» ölkələrdə (ABŞ, Avstraliya, Yeni Zelandiyada) belə ÜDM-un 30-35%-ni, sosial bazar təsərrüfatı ölkələrində (Avropa ölkələri) 50%-ni (hətta İsveçdə - 65%-ni), inkişafda olan ölkələrdə isə 20%-ə qədərini təşkil edir (5, s.33). Onu da deyə ki, dövlət bölməsinin rolu son dövrlərdə artmışdır və bunu 1998-2018-ci illərin məlumatları əsasında dövlət xərclərinin ÜDM-da xüsusi çəkisinin Yaponiyada 3,2 dəfə, Fransada 3,6 dəfə, İngiltərə və ABŞ-da 4 dəfə, Almaniyada 4,7 dəfə, İsveçdə 10 dəfə artması faktı təsdiqləyir (11, s.25-34).

Bəşər iqtisadi inkişafının müxtəlif tarixi mərhələlərində konkret daxili və xarici tarixi şərtlərdən asılı olaraq dövlətin rolu məqsədlər, sferalar, sahələr, istiqamətlər, miqyas, forma və metodlar, funksiyalarına görə kəmiyyət və keyfiyyət baxımından dəyişmişdir (3, s.29). Bu da onu təsdiqləyir ki, iqtisadiyyatda xüsusi və dövlət bölmələri inkişaf vəziyyətindədir. Paretoya görə inkişafın məqsədi onları optimallaşdırılmaqdan ibarətdir. Fikrimizcə bu müddəə bu gün ki Azərbaycanın reallığında çox aktualdır. Ölkənin inkişafında milli iqtisadiyyatın dövlət bölməsinin miqyas və zəruriliyi bir çox iqtisadçıların fikrincə bazarın fiaskosu ilə şərtlənir (1, s.94). Bu yanaşmanı nəzəri və metodoloji cəhətdən düzgün dərk etməkdə E.S.Savasın qeyd etdiyi kimi tələbin yerinə yetirilməsində dövlətin iştirakının zəruriliyini müəyyənləşdirmək üçün tələb edilən əmtəə və xidmətlərin özlərinə diqqət yetirmək lazımdır (4, s.55). Ona görə də dövlət bölməsinin miqyasına təsir edən zəmindən və konkret sosial, iqtisadi, siyasi və coğrafi vəziyyətdən asılı olaraq dəyişən amillər sırasına ərazinin miqyası, təbii-iqlim zonalarının müxtəlifliyi və çoxluğu, istehsalın ictimailəşdirilməsi, millətin və dövlətin formalaşmasına təsir edən tarixi şərtlər və s. aid etmək olar (5, s.218-219). Ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadiyyatının strukturunun təhlilində aydın olur ki, dövlət bölməsinin quruluşu mürəkkəb olmaqla yanaşı, həm də eynicinsli deyil.

Müasir şəraitdə bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə bazar münasibətlərinin tənzimlənməsinin formalaşdırılmasının unifikasiyası baş vermişdir. Lakin dövlət kapitalizminin müxtəlif tipləri – hərbi, inhisarçı, totalitar, adi, neokolonial, həmçinin dövlət bölməsinin müxtəlif səviyyəli xüsusi çəkisi iqtisadiyyatın tənzimlənməsində spesifik xüsusiyyətlər yaradır (2, s. 182-183).

Məsələn, Yaponiyada və ABŞ-da bazar fiaskosu ilə əlaqədar əksər problemlər dövlət tərəfindən nizamlanmaqla satınalmalar, dövlət sifarişi, iqtisadiyyatın proqramlaşdırılması və

s. istifadə edilməklə xüsusi bölmə tərəfindən həll edilir (6, s.57). Lakin buna baxmayaraq tarixi təcrübədən görünür ki, hətta bu ölkələrdə fəvqəladə hallarda belə, məsələn, müharibə şəraitində hərbi zavodları yaratmaqla, ayrı-ayrı müəssisələri milliləşdirərək, iqtisadi böhranlar zamanı özəl kompaniyaların, sənaye müəssisələrinin səhmlərini alaraq dövlət müəssisələri fəaliyyət göstərmiş və inkişaf etmişdir. Dövlət müəssisələrinin yaradılmasına xeyli dərəcədə özəl bölmədə kapital, kadr, avadanlıq, təcrübə və texnologiya çatışmamazlığı, xüsusi mülkiyyətçilərin sazişçilik davranışı, bazarların natamamlığı, xarici siyasi və xarici iqtisadi şəraitin əlverişsiz olması, dövlətin strateji maraqları, dövlət büdcəsinin defisiti, vaxt amili və təbii ziddiyyətlər təsir göstərir. Bütün bunlar inkişaf etmiş bazar münasibətləri şəraitində siyasi, iqtisadi, sosial, ideoloji, strateji və s. əsaslı daxili və xarici amillərdən asılı olaraq dövlət bölməsinin zəruriliyinin, onların yerinə yetirəcəyi funksiyaların, sferaların, sahələrin, istiqamətlərin, fəaliyyət miqyaslarının, dövlət kapitalının dövrüyyəsinin xüsusiyyətlərin, təşkilati-hüquqi formaların, institusional infrastrukturunu, fəaliyyətlərinin səmərəliliyinin təhlili və dövlət tərəfindən onun idarə olunması mexanizminin elmi əsaslarının öyrənilməsini aktual edir. Hal-hazırda bu sahədə tam dəqiqlik yoxdur və dövlət xərcləri ilə onlardan alınan sosial- iqtisadi nəticələr arasında zəruri araşdırma aparılması, dövlət müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin makro və mikroiqtsadi göstəricilərinin dinamikası nəzəri-metodoloji tədqiqi kifayət dərəcədə həyata keçirilməmişdir. Bütün bunlar isə təcrübədə dövlətin səmərəli mülkiyyətçi kimi hələ formalaşmadığı şəraitdə dövlət maliyyəsi sferasında sui-istifadəyə, dövlət müəssisələrinin ziyanla işləməsinə səbəb olur, dövlət bölməsinin kəmiyyət və keyfiyyət etibarını ilə optimallaşdırılmasında maneçilik törədərək iqtisadiyyatın xüsusi bölməsi ilə zəruri əlaqələrin yaranmasına, bu da öz növbəsində Paretoya görə səmərəliliyə nail olmağa imkan vermir.

TƏDQIQATIN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

Təhlil göstərir ki, milli iqtisadiyyatın xüsusiyyətlərindən, mövcud reallıqlardan irəli gələrək bazar iqtisadiyyatı dövründə dövlət bölməsinin səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi aşağıdakılarla şərtlənir:

- iqtisadiyyatda təbii inhisarların olması zəruriliyi və onların inkişafı (bu müəssisələr ya tam dövlətə məxsusdur, ya da səhmdar cəmiyyət kimi onlarda dövlətin payı 50% yuxarıdır) bir tərəfdən əhalinin həyat fəaliyyətini (su, qaz, rabitə, nəqliyyat kommunikasiyaları və s.) təmin etmək, digər tərəfdən xüsusi biznesin, ümumilikdə milli iqtisadiyyatın fəaliyyət göstərməsi üçün normal şəraitin yaradılması baxımından vacibdir;

- ölkənin qeosisiəvi mövqeyindən irəli gələn və ölkənin milli təhlükəsizliyini, müdafiəsini təmin etmək üçün dövlət müəssisələrinin olması zəruridir;

- ölkənin xarici borcunun ödənilməsi üçün və cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafının maliyyə bazası kimi dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artırılması zəruriliyi ilə əlaqədar olaraq dövlətin fiskal maraqlarının artırılması;

- əhalinin mentalitetindən və məhsulların istehlakında rasionallıq potensialist motivlərindən irəli gələrək dövlət bölməsinin vacibliyi fəvqəladə hallarda əhalinin dövlətin köməyinə arxalanması ilə izah edilir;

- ciddi qloballaşma tələbləri əsasında postindustrial iqtisadiyyatın formalaşması dövlət bölməsinin səmərəli olmasını mütləq edir.

Bu gün bir sıra iqtisadçılar tərəfindən dövlət bölməsinin inkişafı haqda müxtəlif fikirlər irəli sürülür. Belə ki, N.A.Simoniyanın fikrinə əsasən Çində həyata keçirilən islahatlar nəticəsində iqtisadi artım və inkişaf prosesi saxlanılmış mövcud strukturlar modifikasiya edilmiş, onlarla bərabər yeniləri də yaradılmışdır ki, nəticədə ilkin islahatlar dövründə məcmu sənaye məhsulunda dövlət bölməsinin xüsusi çəkisi 70-dən 40 % qədər enmişdir və bu dövlət bölməsinin miqyasının azaldılması hesabına deyil, qeyri- dövlət bölmələrinin (kooperativ, şəxsi, xarici) artırılması hesabına baş vermişdir. (7, s.729) Bu gün ki təcrübə tam aydınlığı ilə Azərbaycanın dövlət bölməsinin liberal modeli əsasında bazar iqtisadiyyat yolu ilə inkişaf etməsini göstərir. Qeyd etməliyik ki, cəmiyyət üçün dövlət bölməsinin əhəmiyyəti onların kəmiyyət xarakteristikaları, yəni onların sayı, onlarda məşğul olanların sayı, istehsal etdikləri məhsulun həcmi və s. ilə deyil, onların cəmiyyətdə, ölkədə, iqtisadiyyatda oynadıqları funksional rolu ilə əlaqəlidir. İqtisadiyyatda dövlət bölməsinin həcmi və rolunun ölçülməsi üçün bir çox göstəricilərdən-indikatorlardan istifadə edirlər. Onlardan ən geniş yayılanı ÜDM-da dövlət xərclərinin (real ifadədə) çəkisidir ki, onun da çatışmayan cəhəti ondan ibarətdir ki, bura resursların yenidən bölgüsünü əks etdirən transfertləri daxil edir. Əslində isə dövlət bölməsinə cəlb edilmiş real resursların həcmi digər göstəricisi - dövlət müəssisələri tərəfindən istehlak olunmuş resurslar əks etdirir ki, bu da milli hesablar sisteminin göstəricisidir. Onun hesablanmasında çətinliklər isə bir sıra birgə istehlak edilən nemətlərin bazar qiymətlərinin olmaması və məsrəflərin onların iqtisadi dəyərinin ölçüsü kimi istifadə edilməsindən ibarətdir. Digər problem dövlət müəssisələrinin formal olaraq səhmdar cəmiyyət kimi fəaliyyət göstərilməsindən irəli gəlir. Başqa bir göstərici iqtisadiyyatda məşğul olanların ümumi sayında dövlət qulluqçularının çəkisidir ki, bu göstəricinin də çatışmayan cəhəti əməyin məhsuldarlığının dəyişməsini və istehsal resurslarının qarşılıqlı dəyişilə bilməsinin nəzərə alınmamasıdır. Bu göstəricilərdən başqa digər indikatorlar: dövlət müəssisələrinin əlavə dəyərin ÜDM-da çəkisi, məcmu ümumi investisiyalarda dövlət müəssisələrinin investisiyalarının çəkisi, əhalinin gəlirlərində sosial transfertlərin çəkisi və s. istifadə edilir. Ancaq bütün bu göstəricilər dövlət bölməsinin ümumilikdə miqyas və rolunu tam əks etdirmir. Dövlət bölməsinin fəaliyyətinin səmərəliliyi təkcə dövlətin mülkiyyətində olan müəssisələrin və təşkilatların fəaliyyət nəticələri ilə deyil, həm də dövlət maliyyəsi ilə də sıx əlaqədardır və bu büdcə vəsaitlərinin istifadəsinin səmərəliliyi, fiskal səmərəlilikdə, məhdud resursların optimal allokasiyası, onların digər bölmələrlə qarşılıqlı fəaliyyəti, sosial- iqtisadi məqsədlərə nail olmada əks olunur.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sistemi sahəsində əsaslı nəzəri tədqiqatlar son nəticədə konkret problemlərin həllinə istiqamətlənmiş optimal və əlverişli tədbirlər sisteminin müəyyənləşdirilməsi və qərarların qəbulunun zəruri ilkin şərti olmaqla ümumən iqtisadiyyatın mövcud maddi- maliyyə resurslarına, potensialına, iqtisadi sistemin qarşısında duran məqsədlərə uyğun dövlətin iqtisadi siyasətinin işlənilməsi və reallaşdırılmasının elmi cəhətdən əsaslandırılmasının çox mühüm şərtidir.

Ümumən bazar iqtisadiyyatı inkişafı stimullaşdırmaq və səmərəli reallaşdırmaq kimi bir çox müsbət cəhətlərlə xarakterizə olunmasına baxmayaraq uzun illərin təcrübəsi onu birmənalı göstərir ki, sırf bazar mexanizmi cəmiyyətdə bir çox problemləri, xüsusən gəlirlərin əda-

lətli bölgüsünü, azad rəqabət şəraitinin təmin edilməsin, tam məşğulluğa nail olunmasını, birgə tələbatın ödənilməsinə yönəldilən ictimai məhsullar istehsalını, əsasən elmi tədqiqatların aparılması və s. bu kimi sosial iqtisadi problemlərin həllinin öhdəsindən kifayət dərəcədə effektiv gələ bilmir.

İstənilən sosial-iqtisadi prosesin obyektiv olaraq tənzimlənməsinə ehtiyac vardır. Bununla yanaşı hər bir sosial-iqtisadi sistem öz imkanları daxilində mövcud proseslərin neqativ tərəflərini azaltmağa çalışır və bu işə öz növbəsində həmin fəaliyyətin müəyyən koordinasiyasını tələb edir. Bu həm də bütün sosial-iqtisadi proseslərin vəhdətdə və qarşılıqlı asılılıqda olmasına əsaslanır.

Müasir dünyada qloballaşmanın təsiri altında iqtisadi əlaqələrin mürəkkəbləşdiyi, liberallaşdığı daha böyük miqyaslı və müxtəlif olduğu bir şəraitdə bazar münasibətlərinin keyfiyyətə yeni forma və səviyyədə koordinasiya olmasına tələb daha da artır. Belə ki, dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi inkişaf etmiş bazarın yaranması dövründə də kəskinləşir. Belə bir şəraitdə qlobal xarici, milli, qlobal, regional proseslərin uzlaşdırılması, bu prosesdə ön plana çıxır.

Öyrənilən problemlə bağlı mövcud iqtisadi ədəbiyyatın sistemli təhlili iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsini aşağıdakı kimi xarakterizə etməyə imkan verir.

- iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin vəzifələrinin mərhələli yerinə yetirilməsi,
- qarşılıqlı maraqların balansına nail olma
- dövlətin malik olduğu resursların bacarıqla istifadəsinə nail olmaqla iqtisadiyyatın inkişafını təmin etmə
- sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyalarının və gələcəyə istiqamətlənmiş makroiqtisadi proqnozların işlənilib hazırlanması
- bütün regionların müstəqil sosial-iqtisadi inkişafının iqtisadi əsaslarının müəyyənləşdirilməsi
- regionların dövlət büdcəsinin prinsipləri əsasında maliyyə müstəqilliyinin gücləndirilməsi və regionlar arasında fərqlərin aradan qaldırılması, sosial iqtisadi inkişafın bərabərləşdirilməsi, xüsusi təbii-iqlim şəraiti, coğrafi mövqeyi əlverişsiz, təbii ehtiyatı az olan regionlara dövlət himayədarlığının həyata keçirilməsi
- vahid əmtəə bazarının, regional bazarların formalaşdırılması və ölkə ərazisi üzrə əmtəə, işçi qüvvəsi və kapitalın azad yerdəyişməsinə təmin etmək və s.

NƏTİCƏ VƏ MÜZAKİRƏLƏR

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində dövlət bölməsinin səmərəli fəaliyyəti və inkişaf etdirilməsi üçün onun bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət bölməsinin aşağıdakı funksiyalarının nəzərə alınması vacibdir:

- son dərəcə prioritet funksiyası bir sıra əmtəələrin, məsələn, silah və tərkibində narkotik maddələr olan dərmanların və s. istehsalını həyata keçirməklə əlaqədardır;
- strateji funksiyası milli xüsusi maraqların daşıyıcıları olan dövlətlərin rəqabəti ilə əla-

qədardır;

- struktur-dinamik funksiyası bu və ya digər amillərin təsiri ilə iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulması, iqtisadi artım templərinin yüksəldilməsi və s. əlaqədardır;

- regional funksiyası ölkə ərazisi üzrə məhsuldar qüvvələrin optimal yerləşdirilməsi, ehtiyatların kompleks istifadəsi, texniki-iqtisadi inkişafın səviyyəsinin tarazlanması, problemləli rayonların inkişafı və onlara himayədarlıq və s. ilə əlaqədardır;

- sosial funksiyası şəxsiyyətin özünü reallaşdırma və inkişafı üçün şəraitin yaradılması ilə əlaqədardır;

- kompensator funksiyası xüsusi strukturların fəaliyyətinin nəticələrində yaranmış boşluqların aradan qaldırılması ilə əlaqədardır;

- fiskal funksiyası dövlət büdcəsinin gəlirinin artırılması ilə əlaqədardır;

- integrativ funksiyası milli iqtisadiyyatın vahidliyinin təmin edilməsi, onun idarəedilməsi zəruriliyi ilə əlaqədardır.

Bütün bu funksiyalar dövlət müəssisələri üçün «xarici» funksiyalar olub dövlətin və cəmiyyətin maraq və məqsədlərindən irəli gəlir. Ancaq dövlət müəssisələrinin öz daxili funksiyaları da var ki, bu da: təkrar istehsal, stimullaşdırıcı, sosial, mənfəətin maksimallaşdırılması, bu və ya digər əmtəənin, işin, xidmətin istehsalı seçimindən irəli gələn sahibkarlıq və d. Funksiyalardır. Belə olan halda dövlət müəssisələrinin səmərəliliyindən danışdıqda onun funksiyalarının ikiləşməsi baş verir və bu zaman dövlətin əsas vəzifəsi onların bir-birinə qarşı qoyulmasına və yaxud onlar arasında seçim edilməsinə imkan verməməkdir. Amma onu da nəzərə almaq lazımdır ki, onlar arasında müəyyən ierarxiya və subordinasiya da gözlənilməli həmçinin optimallaşdırma zamanı xarici funksiyalara üstünlük verilməlidir. Daxili və xarici funksiyalarının inkişafı dövlət müəssisələrinin ümumi iqtisadi, ümumsosial rolunu əks etdirir. Bu funksiyaların hər hansı birinin tam reallaşmaması bazar iqtisadiyyatının səmərəliliyinin azaldılmasına gətirib çıxarır. Bazar iqtisadiyyatı dövründə bəzən dünya standartlarına cavab verməyən rəqabət qabiliyyətli olmayan məhsul buraxılmasının mövcudluğu, regionların sosial-iqtisadi inkişafının keyfiyyət və kəmiyyət səviyyələrində fərqin olması, təbii-iqlim şəraitinin müxtəlifliyi dövlət bölməsi ilə xüsusi bölmə arasında optimal nisbətə saxlanılmasında bu realiaqların nəzərə alınmasını zəruri edir. Ona görə də bu realiaqdan çıxış edərək qeyd etməliyik ki, hal-hazırda əsas sahələrdə, istehsal infrastrukturlarında dövlət müəssisələrinin sayı optimal səviyyədədir. Fikrimizcə, digər tərəfdən dövlət müəssisələrinin olması heç də məcburi xarakter daşımamalıdır. Çünki istənilən dövlətdə dövlət müəssisələrinin üzərinə onların səmərəli yerinə yetirəcəyindən artıq yük qoymaq da düzgün olmazdı. Bu baxımdan, iqtisadiyyatın bütün çatışmamazlıqlarını, xroniki qıtlığın olmasını, ETT nailiyyətlərinə reaksiya verməmə, istehsalın səmərəliliyinin və əmək motivasiyalarının aşağı olması və s. dövlət müəssisələrinin ayaqlarına yazmaq olmaz. Çünki onların əksəriyyəti dövlət müəssisələrinin fəaliyyətinin deyil, makroiqtisadi tənzimləmədən keyfiyyət və səviyyəsinə görə uzaq olan dövlətin mikro iqtisadi proseslərə həddən artıq müdaxiləsinin, iqtisadiyyatda inhisarın olması ilə şərtlənmişdir. Eyni zamanda dövlət müəssisələrinin bu dövr ərzində yüksək nailiyyətlərini danmaq da tarixi baxımdan ədalətsiz olardı. Yuxarıda qeyd etdiklərimizdən belə biri nəticəyə

gəlmək olar ki, dövlət bölməsi və dövlət müəssisələri bazar iqtisadiyyatında özünəməxsus rola və yerə malikdirlər və şəraitdən, xüsusiyyətlərdən asılı olaraq onlar yalnız bazarın çatışmamazlıqlarını kompensə etmir, həm də özlərinə aid olan spesifik funksiyaları da yerinə yetirirlər. Y.Muyjelanın ədalətli mülahizələrinə görə «dövlət müəssisələrinin işinin vasitə və nəticələri yaxın illərdə də iqtisadiyyatın vəziyyətini təyin edəcək və ya ən azı ona və onun ictimai tələbi ödəmək imkanlarına təsir edəcək» (8, s.85).

Qeyd olunduğu kimi dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsində ən başlıca məqsəd cəmiyyətdə yarana biləcək sosial gərginliyin aradan qaldırmaqdan ibarətdir. Hazırda makroiqtisadi səviyyədə həyata keçirilən tənzimləmə strategiyası bir sıra istiqamətlərinin reallaşdırılmasını nəzərdə tutur.

- iqtisadiyyatın gələcəyə istiqamətlənmiş sabit davamlı və dayanıqlı inkişafına və real iqtisadi sektorda istehsalın canlanmasına nail olmağı,

- əhəlinin real gəlirlərinin və rifahının, həyat səviyyəsinin keyfiyyətinin yüksəldilməsini təmin etmək,

- kölgə iqtisadiyyatının xüsusi çəkisinin kəskin azaldılmasına nail olmaq,

- milli istehsalın rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması və dünya bazarlarına çıxışın asanlaşdırılaraq stimullaşdırılmasına nail olmaq

- bazar infrastrukturunun, o cümlədən biznes inkubatorlarının və texnoparkların inkişaf etdirilməsinin zəruri maddi-texniki və maliyyə təminatını yaratmaq və s.

Aparılan təhlillər göstərir ki, milli iqtisadiyyatın mövcud reallıqlardan irəli gələrək bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət bölməsinin səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi aşağıdakılarla şərtlənir.

- İqtisadiyyatda təbii inhisarların olması zəruriliyi və onların inkişafı bir tərəfdən əhəlinin həyat fəaliyyətini təmin etmək, digər tərəfdən xüsusi biznesin, ümumilikdə milli iqtisadiyyatın fəaliyyət göstərməsi üçün normal şəraitin yaradılması baxımından vacibdir,

- ölkənin geosiyasi mövqeyindən irəli gələn və onun milli təhlükəsizliyini təmin etmək üçün dövlət müəssisələrinin olması zəruriliyi,

- ölkənin xarici borcunun ödənilməsi və cəmiyyətin sosial –iqtisadi inkişafının maliyyə bazası kimi dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artırılması zəruriliyi ilə əlaqədar olaraq dövlətin fiskal maraqlarının artırılması,

- qloballaşmanın tələbləri əsasında postsənaye iqtisadiyyatın formalaşması dövlət bölməsinin səmərəli olmasını tələb edir.

Bütövlükdə bazar iqtisadiyyatı dövründə dövlət bölməsinin idarəedilməsinin unifikasiya edilmiş sistemini qurmaq, bu sahədə normativ-hüquqi bazanı formalaşdırmaq zəruridir. Dövlət bölməsinin makroiqtisadi tənzimlənməsini həyata keçirmək üçün beynəlxalq təcrübədən yararlanmaq da məqsədə uyğundur.

Son illərdə milli istehsalın digər ölkələrdən qarşılıqlı əlaqə və asılılığının güclənməsi, nəticədə milli iqtisadiyyatın gələcək inkişafı digər ölkələrdə baş verən iqtisadi proseslərdən müəyyən qədər asılı edir. Belə bir şəraitdə Azərbaycanda perspektiv üçün müəyyən edilən iqtisadi siyasətdə başlıca siyasəti milli iqtisadiyyatın regionlaşma və qloballaşma prosesində

iştirakının elə bir optimal forma və miqyasını əsaslandırmaqdan ibarətdir ki, onun reallaşdırılması gələcək dövr üçün daha səmərəli milli iqtisadiyyatı formalaşdırmaya imkan versin.

Qloballaşma proseslərinin respublikamızın milli iqtisadiyyatına neqativ təsirini yumşaltmaq və aradan qaldırmaq məqsədi ilə milli iqtisadiyyatın tam açıqlığı prinsiplərindən tənzimlənen, idarə olunan modelə keçməsi, fəal ixrac siyasətinin yeridilməsi, emal sənaye sahələrinin məhsulları vasitəsi ilə daha çox dünya bazarına çıxması, daxili bazarın kəskin genişləndirilməsi zərurəti dəyərləndirilmişdir. Eyni zamanda beynəlxalq təşkilatların prinsipləri öz əksini hər şeydən əvvəl respublikamızın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına xüsusi şərtlərlə qəbul olunmasında və Beynəlxalq Valyuta Fondunun tövsiyələrinin ölkəmizdə həyata keçirilən iqtisadi siyasətində tapmışdır.

Y E K U N

Bazar iqtisadiyyatında dövlət sektoru iqtisadiyyatın aparıcısı və bir çox hallarda istiqamətləndiricisi rolunu oynayır. Ona görə də onun fəaliyyətinin planlaşdırılması vacib hesab edilir. Bazar iqtisadiyyatında dövlət bölməsinə məxsus olan müəssisələrin fəaliyyəti imperativ planlar vasitəsilə tənzimlənir. Bu planlar müəssisələrin özləri tərəfindən tərtib olunmaqla dövlət idarəetmə orqanlarının təsdiqindən sonra reallaşdırılır və məcburi olmaqla dövlət hakimiyyət orqanları tərəfindən korrektə (düzəliş) edilə bilər.

Onu da qeyd etməliyik ki, ölkələr arasında xarici iqtisadi əlaqələrin tərkib hissəsi olan xarici ticarətin tənzimlənməsi dövlətin xarici ticarət siyasəti vasitəsi ilə həyata keçirilir. Xarici ticarət siyasəti dövlətin digər ölkələrlə ticarət münasibətlərinə məqsədyönlü təsiri başa düşülür. Dövlətin xarici ticarət siyasətinin mühüm vasitələri isə iqtisadi və ya inzibati alətlərdir ki, məhz beynəlxalq gömrük-tarif tənzimlənməsi siyasəti daha çox iqtisadi təsir vasitələrinə üstünlük verilməsini nəzərdə tutur. Bu eyni zamanda dövlətlər arasında xarici ticarət siyasətinin klassik və əsas aləti olan gömrük tarifləri ilə reallaşdırılır.

Bazar iqtisadiyyatının formalaşdığı bir dövrdə respublikamızda iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsaslı aləti olan dövlət bölməsinin səmərəli inkişafı üçün onun intensiv tipinin seçilməsi, bu zaman iqtisadiyyatın proporsional, balanslı və progressiv inkişafına xidmət edəcək dövlət bölməsinin mövcudluğu və onun real sosial-iqtisadi şəraitə uyğun olan nisbətinin gözlənilməsi və sosial istiqamətləndirilmiş olması vacibdir. Dövlət bölməsi təkcə bazar iflaslarını deyil, həm də iqtisadiyyatın və cəmiyyətin ümumilikdə uyğun olan potensial inkişafını reallaşdırmalıdır. Dövlət bölməsinin fəaliyyəti ilə cəmiyyətdə yüksək siyasi, sosial-iqtisadi və ideoloji stabillik əldə olunduğundan onun fəaliyyət göstərməsi və inkişafında demokratik dəyərlərin formalaşdırılması, saxlanması və inkişaf etdirilməsi diqqət mərkəzində saxlanılır. Nəhayət, dövlət bölməsinin fəaliyyətinin səmərəliliyi həm dövlət, həm də digər (xüsusi, kollektiv və s.) istehsal sahibkarlığı formalarının miqyas və sferalarının, istiqamətlərini müəyyənləşdirir, ölkənin səmərəli, regional siyasətinin reallaşmasında mühüm rol oynayır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafın strukturunun təhlili

göstərir ki, ölkəmizin sistemli və hərtərəfli inkişafının idarə olunmasında dövlət bölməsi ilə yanaşı səmərəli regional siyasətin yeridilməsi müstəsna əhəmiyyətə malikdir ki, artıq ölkəmizdə bu istiqamətdə dövlət tərəfindən 15 ili əhatə edən üç əhatəli proqram reallaşdırılmış və 2019-2023-cü illəri əhatə edəcək proqram isə həyata keçilməsi üçün qəbul edilib icrasına başlanılmışdır.

Bütövlükdə bəşər cəmiyyətinin müxtəlif inkişaf mərhələlərində iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin inkişaf mərhələlərinin müxtəlif iqtisadi məktəblərin baxışları və inkişaf modelləri prizmasından nəzəri-metodoloji baxımdan ,sistemli təhlil və dəyərləndirilməsi, müasir dövrdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi problemini dəyişən şəraitə və tələbata uyğun onun səmərəli modellərinin seçilməsi və əməli cəhətdən reallaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsinin mühüm şərtidir.

Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatı şəraitində milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması və inkişafı ilə bağlı sistem dəyişikliklərinin reallaşdırılmasında dövlət tənzimlənməsinin təkamül mərhələləri , bu mərhələdə həyata keçirilən əsas cəhətlərinin nəzəri baxımdan təhlili ümumi qanunauyğunluqları və ölkəmizin qlobal və regional iqtisadi proseslərə fəal qovuşduğu müasir dövrdə həyata keçirilən dövlət tənzimləmə siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri, prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi və onların əməli cəhətdən reallaşdırılmasına imkan vermişdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Беверген Э. Фон, Хамке И. Основные знания по рыночной экономике. Пер. с нем., Москва, Республика, 1993, с.94, (52, с.94)
2. Евстегнеева Л., Евстегнеев Р. От стандартной экономической теории к экономической синергетике. Вопросы экономики, 2001, №10, с. 24
3. Кернай Я. Путь к свободной экономике десять лет спустя. Вопросы экономики, 2000, № 12, ст. 41, 10-12.
4. Крюков Р.В. Государственное регулирование национальной экономики, конспект лекции, Москва, Приор-издат., 2005, 176 с.
5. Кулиев Г.А. Регулируемая рыночная экономика. Баку, 1999, с.399.
6. Муйнсель Я. Перестройка системы государственных предприятий, вопросы экономики, 1994, №8, с.85
7. Осадчая И. Государства в меняющемся мире: ставка на эффективность. МЭ и МО, 2001, №6, с.111.
8. Савас Э.С. Приватизация ключ к рынку, Пер. с.анг. Москва, Дело, 1992, с.55.
9. Самуельсон П., Нордхауз В. Экономика, М., Изд. Бином, 1997, с.87, с.800
10. Стиглиц Дж.Ю. Экономика государственного сектора, Пер. с англ. Москва, МГУ, ИНФРА, 1997, с.173.
11. Шамхалов Ф.И. Государство и экономика (власть и бизнес). М. 1999, с.128.

*Асланов Хабиль Гусейн оглы, доцент,
Бакинский Университет Бизнеса,
Адрес: ул. Г.Зардаби 88^а, Баку, Азербайджан, AZ 1122,
E-mail: dosent1966@mail.ru
© Асланов Х.Г., 2019*

ОСОБОЕ РЕШЕНИЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО СЕКТОРА ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ РЕГИСТРАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Р Е З Ю М Е

Мировой опыт показывает, что государство во все времена играет важную роль в социально-экономическом развитии.

Одной из важнейших особенностей эффективно функционирующей рыночной экономики является ее многомерность, основанная на обилии ее форм собственности, оптимизме частного и государственного секторов, государственном регулировании экономики и рыночных механизмах экономики. В соответствии с сущностью системы рыночной экономики потребность общества в удовлетворении специфических потребностей общества в развитии конкурентоспособной экономики и рациональном использовании ограниченных ресурсов играет решающую роль в структуре экономики. В то же время государственный сектор является частью смешанной экономики, которая полностью контролируется государством и является государственной структурой. Государственный сектор экономики включает, как правило, образование, здравоохранение и социальные услуги, общественный транспорт, национальные и местные органы власти и корпорации. Известно, что система рыночной экономики, прежде всего, требует приватизации государственно-частной собственности.

В рыночной экономике вмешательство государства в экономику также было необходимо. Просто масштаб, формы, средства и направления вмешательства изменились. Общеизвестно, что в рыночной экономике основные экономические функции государства обусловлены целями системы и характером социально-экономической политики страны в каждом конкретном случае. В такой ситуации эффективность государственного регулирования экономики зависит от того, насколько они сложны в экономике и в значительной степени адекватны противоречивым процессам.

Эти и другие вопросы были рассмотрены в статье, и был дан ряд рекомендаций и рекомендаций по государственному регулированию экономики в определении эффективной стратегии развития государственного сектора.

Ключевые слова: государственный сектор экономики, эффективное развитие, государственное регулирование экономики, национальная экономика, рыночная экономика, макроэкономическое регулирование.

Habil Huseyn Aslanov,
associate professor,
Baku Business University,
Address: 88^a H.Zardabi St., Baku, Azerbaijan, AZ 1122,
E-mail: dosent1966@mail.ru
© H.H. Aslanov, 2019

DEFINING OF THE EFFICIENT DEVELOPMENT STRATEGY IN STATE SECTOR AS THE FACTOR OF IMPROVEMENT STATE REGULATION IN ECONOMY

A B S T R A C T

World experience shows that at all times the state plays an important role in socio-economic development.

One of the most important features of the effectively functioning market economy is that it is multidimensional based on the abundance of its forms of ownership, the optimism of private and public sectors, state regulation of the economy and market mechanisms of economy. In accordance with the essence of the market economy system, the demand of the society to meet the specific needs of the society in the competitive economy development and the rational use of limited resources plays a decisive role in the economic structure. At the same time, the state sector is a part of the mixed economy, which is fully controlled by the state and is a state-owned entity. The public sector of the economy includes, as a rule, education, health and social services, public transport, national and local government institutions and corporations. Above all, it is known that the market economy system requires public-private property to be privatized.

In the market economy, the intervention of the state in economy was also necessary. Simply, the scale, forms, means and directions of the intervention have evolved. It is well-known that in the market economy main economic functions of the state are conditioned by the system goals and nature of the socio-economic policy of the country in each particular case. In such a situation, the effectiveness of state regulation in economy depends on the extent to which they are complicated in economy, and to a great extent adequate to the contradictory processes.

These and other issues have been studied in the thesis, and a number of recommendations have been made for state regulation of the economy in the definition of the effective development strategy in the state sector.

Keywords: state sector of economy, effective development, state regulation of economy, national economy, market economy, macroeconomic regulation.